

VAKBONDEN IN EEN WERKLOOSHEIDSGEBIED

door P. J. A. TER HOEVEN

De vakbeweging dreigt in een aantal westelijke landen in een ongemakkelijke positie te raken. Nu de 'verzorging' tot staatstaak is geworden in samenlevingen waar de 'welvaart' of zelfs de 'overvloed' voor de deur staat, worden de functies van de vakbeweging in discussie gebracht. De macht van de werknemersorganisaties, die men als een goed had leren waarderen, acht men niet langer noodzakelijk. Er is bovendien geen reden om machtsmisbruiken, begrijpelijk want ontstaan in een periode van felle strijd, nog langer met tolerantie te bejegenen.¹⁾

Deze gedachtenwisseling is uiteraard doorspekt met waarde-oordelen, die op deze plaats weinig ter zake doen. Er schuilt echter ook een empirische component in hetgeen de tegenstanders elkaar te zeggen hebben. Deze heeft betrekking op de functies van de vakbeweging in de welvaartsstaat. Zo er nog functies zijn overgebleven, moeten die ook te constateren zijn. Mede op grond van deze overweging is enig materiaal uit een deelonderzoek van het havenproject aan een secundaire analyse onderworpen. Niet om definitieve antwoorden te vinden, maar om een empirische bijdrage te leveren tot de lopende discussie.²⁾

1. ARBEIDSMARKT EN VAKBEWEGING

In de literatuur bestaat weinig overeenstemming over de functies van de vakbeweging. De ene auteur ziet er een aanloop in tot een omvattende politieke revolutie, de ander een middel tot het bereiken van kleine economische verbeteringen. Anderen wijzen weer op de sociaal-psychologische en sociaal-pedagogische functies, doch zij worden op hun beurt bestreden door hen, die vooral op de democratiserende werking de nadruk willen leggen. Soms wordt de vakbeweging als een uiting gezien van een offensieve geestesgesteldheid,

¹ De Nederlandse discussie is bepaaldelijk geen uitzondering. Voor de Engelse situatie, zie: E. Wigham, *What's wrong with the unions?*, 1961. Over de Amerikaanse ontwikkeling worden verschillende gegevens verschaft door: W. H. Meirnyk, *Trade unions in the age of affluence*, 1962, evenals door: P. E. Sultan, *The disenchanting unionist*, 1963.

² Voor de toestemming opnieuw van dit materiaal gebruik te mogen maken, dank ik de Stichting S.O.R.A.H. Het onderzoek werd indertijd uitgevoerd onder leiding van Mej. Drs. D. Merens, die ik erkentelijk ben voor het verschaffen van een aantal aanvullende gegevens.

maar even dikwijls kan men de mening aantreffen, dat hij voornamelijk defensieve doeleinden zou nastreven. Wil men niet tot een vrijwel inhoudsloos eclecticisme vervallen, dan lijkt het moeilijk tussen deze verscheidenheid van interpretaties een keuze te maken. ³⁾ Toch is wellicht een aanknopingspunt te vinden. Hoe men immers ook moge denken over de verdere ontwikkeling van de vakbeweging, de meeste auteurs erkennen wel, dat hij systematisch gezien een deel van zijn centrale functies heeft gevonden in de een of andere vorm van ordening van de arbeidsmarkt. Of men in een vakorganisatie nu een instrument zag tot omverwerping van de bestaande orde, ofwel een middel tot versteviging van die orde door sociaal-pedagogische functies — een der zwaartepunten lag altijd in de beïnvloeding van de arbeidsmarkt. De ontwikkeling van lonen en andere arbeidsvoorwaarden, evenals de verdeling van de werkgelegenheid, behoren tot de opgaven waaraan geen vakbond zich op den duur kan onttrekken. Deze ordening van de arbeidsmarkt werd bereikt door een stelsel van regels, die structuur brachten in de toetreding tot de markt, de beloning van de verrichte diensten en het verlaten van de markt. Uiteraard konden deze regels alleen worden toegepast met medewerking van de werkgevers, hetgeen zowel tot strijd als tot overleg aanleiding heeft gegeven. Typerend voor de ontwikkeling is nu, dat geleidelijk de ordening van de arbeidsmarkt op vele niveaus tegelijk werd aangepakt. Niet slechts vanuit een ambacht of een onderneming werd gedacht, maar ook vanuit de bedrijfstak en de algemeen-maatschappelijke status van een groep ⁴⁾. Hierdoor werden een aantal centraliserende tendenties in het leven geroepen, die meer en meer het beeld beheersen van de vakbeweging in de westelijke landen. Globale maatregelen op wetgevend en op economisch-politiek terrein, genomen vanuit de centrale posities in de samenleving, konden de verhoudingen op de arbeidsmarkten van een land op een ingrijpende wijze beïnvloeden. De bescherming van de werknemer tegen onrechtvaardig ontslag en de bijna geïnstitutionaliseerde volledige werkgelegenheid vormen hiervan duidelijke voorbeelden. De vakbeweging wordt bij dergelijke maatregelen om advies gevraagd, hij kan pressie uitoefenen op de te nemen beslissingen, maar de specifieke bijdrage van de vakorgani-

³ Overzichten van de verschillende theorieën over de vakbeweging geven: J. T. Dunlop, 'The development of labor organization: A theoretical framework', in: R. A. Lester and J. Shister (eds.), *Insights into labor issues*, 1948, 163—193; M. Perlman, *Labor union theories in America. Background and development*, 1958; D. Dolnick, 'History and theory of the movement', in: H. G. Heneman, Jr., et al. (eds.), *Employment relations research. A summary and appraisal*, 1960, 172—189.

⁴ De betekenis van deze begrippen voor de analyse van het vakverenigingswezen wordt sterk beklemtoond door: W. E. Moore, 'Notes for a general theory of labor organization', *Industrial and labor relations, review*, XIII, 1959/60, 387—397.

saties laat zich uiteindelijk slechts moeilijk vaststellen ⁵⁾. De vakbeweging is participant geworden in de centrale beslissingsstructuur van de samenleving. Als zodanig heeft hij een aantal consultatieve functies, die betrekking hebben op de samenleving als geheel.

Het is echter niet uitgesloten dat daarnaast de vakbeweging nog een aantal van zijn oorspronkelijke, overwegend lokale functies heeft behouden. Zelfs binnen een zo klein land als Nederland kan men sterk uiteenlopende groepen werknemers aantreffen, die niet zelden weer afhankelijk zijn van onderling soms aanzienlijk variërende arbeidsmarkten. Door deze verschillen van groep tot groep en van situatie tot situatie, heeft de globale, landelijke aanpak voor hen slechts een beperkte betekenis. Daarnaast blijft ruimte voor een behandeling, welke is afgestemd op de specifieke aard van de georganiseerde groep. Zo is het denkbaar dat voor de landarbeiders andere functies worden vervuld dan voor de metaalarbeiders, terwijl voorts nog per beroepsgroep verschillen tussen Friesland en Limburg of tussen Eindhoven en Amsterdam zijn te bespeuren.

Natuurlijk zijn er allerlei plaatselijke afdelingen, welke dienstverlening in een lokaal kader ook wel een specifieke kleur zal hebben gekregen. Daar gaat het echter hier niet om, want ook binnen een plaatselijke entourage kan een afdeling zich grotendeels beperken tot de rol van handlanger en uitvoerder van een landelijk beleid. Het gaat om functies, die specifiek zijn voor een bepaalde lokale arbeidsmarkt, welke als een aanvulling kunnen worden gezien op het landelijk beleid. Er moet dus plaatselijk worden ingespeeld op de voor die arbeidsmarkt speciale omstandigheden, nog geheel afgezien van hetgeen op centraal niveau tot stand wordt gebracht. Eerst dan zou een analyse van de functies van de vakbeweging zich niet mogen beperken tot de centrale organen. ⁶⁾

Deze zienswijze impliceert, dat de vakbeweging moet worden beschouwd als een multifunctioneel verband, waaraan — gezien vanuit de samenleving als geheel — zowel partiële als totale functies

⁵ Zo schijnt de invloed van vakverenigingen op het werknemersaandeel van het nationale inkomen slechts gering te zijn. Samenvattingen van de betreffende studies worden gegeven door: C. Kerr, 'Labor's income share and the labor movement', in: G. W. Taylor and F. C. Pierson (eds.), *New concepts in wage determination*, 1957, 260—298; N. J. Simler, *The impact of unionism on wage-income ratios in the manufacturing sector of the economy*, 1961; A. Rees, *The economics of trade unions*, 1962, 69—99.

⁶ Dergelijke plaatselijke verschillen behoeft men nog niet te beschouwen als het uitvloeisel van zuiver geografische factoren. Zo zullen bijv. differentiaties naar beroep of bedrijfstak zich in een centraliserende omgeving gemakkelijker op lokaal dan op landelijk niveau kunnen handhaven. Ter adstructie van deze stelling vergelijk men: J. Seidman, J. London, B. Karsh and D. L. Tagliacozzo, *The worker views his union*, 1958; M. van de Vall, *De vakbeweging in de welvaartsstaat. Een macro- en micro-sociale analyse*, 1963; P. J. A. ter Hoeven, *Arbeidersprotest en vakbeweging*, 1963.

kunnen worden toegeschreven. Ruim een halve eeuw hebben bijzonder krachtig werkende centraliserende tendenties de Nederlandse vakorganisaties echter hun huidig aanzien gegeven. Daarom dringt zich de vraag op, van welke aard deze partiële functies kunnen zijn. Voor dat doel zijn de enquête-gegevens van een bepaalde groep arbeiders opnieuw bestudeerd. Meer dan exploratie, het formuleren van hypothesen, mag men evenwel niet verwachten. Het materiaal werd om geheel andere redenen verzameld, zodat door het ontbreken van essentiële gegevens, definitieve conclusies niet zijn te geven.

2. HET MARKTGEDRAG VAN DE VAKBONDSLEDEN

Ter verkenning van de dynamiek op een pendelmarkt, werden in november en december 1960 alle 309 havenarbeiders uit Tholen en St. Philipsland ondervraagd. Zij zijn allen werkzaam in de Rotterdamse haven. Dagelijks reizen zij per bus heen en weer naar hun werk, hetgeen per dag in totaal ongeveer 3½ uur in beslag neemt. Deze mensen zijn afkomstig uit een typisch expulsiegebied, dat wordt gekenmerkt door een stagnerend bevolkingsaantal. Ook in de laatste jaren heerste er in het gebied een relatief grote werkloosheid, vooral in de wintermaanden. Het aantal arbeidsplaatsen in het gebied is in de naoorlogse periode sterk teruggelopen door mechanisatie en rationalisatie van de landbouw. De pendel naar westelijk Noord-Brabant en zuidelijk Zuid-Holland is daarom een bijzonder welkome oplossing geweest voor de moeilijkheden in de werkgelegenheidssector.⁷⁾

Deze arbeidsmarkt wijkt dus in opvallende wijze af van de algemeen-Nederlandse situatie. Terwijl landelijk in de jaren na 1950 slechts met een enkele onderbreking een periode kan worden geconstateerd van volledige werkgelegenheid, werd in Tholen en St. Philipsland een overschot aan arbeidskrachten geregistreerd. Deze uitzonderlijke situatie heeft wellicht consequenties voor het marktgedrag van vakbondsleden en ongeorganiseerden. Indien immers de beslissing, zich al of niet bij een vakorganisatie aan te sluiten, ook betrekking heeft op de arbeidsmarktsituatie, dan moet dit in het materiaal zijn terug te vinden. Uiteraard vormt het een beperking, dat niet alle werknemers zijn ondervraagd, doch slechts de havenpendelaars. Voor een verkennende studie behoeft dit evenwel geen bezwaar te zijn. De organisatiegraad onder de respondenten bleek tamelijk hoog te zijn. Aangezien een aantal nog altijd lid is van een landarbeiders-

⁷ Voor een vollediger analyse van deze arbeidsmarkt zij verwezen naar: P. J. A. ter Hoeven, 'Pendelmarkt en ondernemingsbeleid', in: P. van Berkel (red.), *Verschuivingen in de arbeidsvoorziening*, 1963, 77—112.

bond, worden hier niet de afzonderlijke organisaties, maar de vakcentrales genoemd waarbij hun bond is aangesloten:

TABEL 1: *de organisatiegraad van de Thoolse havenpendelaars. In procenten.*

NVV	42
CNV	22
ongeorganiseerd	36
aantal ondervraagden (= 100%)	309

Daar het aantal KAB-leden minder dan 1 procent bedroeg, is dit aantal bij het afronden weggefallen. Geen der ondervraagden gaf op lid te zijn van een niet-erkende vakorganisatie. De overheersende positie van het NVV doet enigszins merkwaardig aan. Immers, niet minder dan 95 procent verklaarde zich te rekenen tot een protestants kerkgenootschap, zodat men dus een veel groter aantal CNV-leden zou kunnen verwachten. Bij navraag werd deze schijnbare tegenspraak echter opgehelderd: door zijn NVV-lidmaatschap poogde men de principiële samenwerking te ontlopen van het CNV met de KAB, de voorpost van het zo verfoeide 'Rome'. Deze verklaring is door ons niet op zijn juistheid gecontroleerd, maar hij maakt het wel tot een veiliger procedure, bij de analyse NVV- en CNV-leden samen te nemen tot één groep georganiseerden. Daarmee wordt immers vermeden, dat voor ons doel misschien weinig relevante factoren een storende rol gaan spelen.

Vergelijkt men nu de georganiseerden met de ongeorganiseerden, dan blijkt overigens de factor godsdienst geen verschil te maken. In dit opzicht bestaan geen grote verschillen tussen de leden van de diverse kerkgenootschappen. Ook ten aanzien van andere personalia was geen samenhang te constateren met vakbondslidmaatschap: geboorteplaats, leeftijd, burgerlijke staat, schoolopleiding, vakscholing. De geschiktheid tot mobiliteit, welke voornamelijk wordt bepaald door de factoren leeftijd en opleiding, heeft blijkbaar niet veel invloed gehad op het besluit, zich bij een van de vakorganisaties aan te melden.

Van meer betekenis zijn waarschijnlijk enkele gegevens over de beroepsgechiedenis. Onder de vaders van de georganiseerden zaten meer landarbeiders dan onder de vaders van de ongeorganiseerden (52-44⁸). De georganiseerden zelf hadden trouwens ook meer landarbeid verricht (71-65), terwijl bovendien een groter deel ooit werkzaam is geweest in de herverkaveling na de ramp van februari

⁸ Bij het weergeven van relatieve verschillen zijn telkens tussen haakjes de percentages van resp. georganiseerden en ongeorganiseerden vermeld. Ook indien in de tekst de volgorde soms wordt omgekeerd, staan tussen de haakjes altijd de georganiseerden het eerst vermeld. De percentages zijn berekend op basis van het totaal aantal georganiseerden, resp. ongeorganiseerden, tenzij in de tekst uitdrukkelijk hiervan wordt afgeweken.

1953 (39-30). Ofschoon deze beroepsgegevens door dubbeltellingen niet bij elkaar mogen worden opgeteld, laten zij toch duidelijk zien dat meer georganiseerden een zuiver agrarische achtergrond hebben.

Wellicht hangt hiermee ook samen, dat de georganiseerden meer werkloosheid hebben doorgemaakt dan de ongeorganiseerden. In de 5 jaar voorafgaand aan hun dienstneming bij de haven, waren meer georganiseerden dan ongeorganiseerden één maand of langer werkloos geweest (41-29). Vlak voor hun aanmelding was trouwens een groter deel werkloos van de georganiseerden dan van de ongeorganiseerden (32-21). Deze cijfers suggereren, dat de vakbondsleden onder een groter economische druk hebben gestaan bij het besluit in de haven te gaan werken. Deze veronderstelling vindt een bevestiging in de antwoorden op de vraag, waarom men zijn laatste werkkring had verlaten. De belangrijkste reden was voor meer georganiseerden, dat er geen ander werk voor hen was bij die werkgever (16-10), en dat er voor hen geen vast werk was, alleen maar seizoenwerk (15-10). Meer ongeorganiseerden daarentegen waren van mening dat zij te weinig verdienden (23-35) of verklaarden moeilijkheden te hebben gehad met de baas of met collega's (3-8). De niet-vakbondsleden hebben duidelijk een grotere vrijheid in hun marktgedrag tentoongespreid. Zij werden minder in hun bewegingen belemmerd door economische noodzaak dan de georganiseerden.

In dit verband is het wel begrijpelijk, dat de waarneming van alternatieven op de arbeidsmarkt ook verschillen oplevert. Op het moment dat zij voor de keuze stonden, al of niet werk in de Rotterdamse haven te accepteren, namen de georganiseerden minder andere mogelijkheden waar (48-59). Dit geldt zowel voor beroepsalternatieven binnen de streek (8-13) als daarbuiten (29-38). De georganiseerden waren echter ook passiever in hun pogingen om de markt te verkennen. Van hen is een kleiner deel zelf bij de bedrijven gaan informeren naar ander werk (42-54). Ook andere gegevens schijnen erop te wijzen, dat de vakbondsleden minder vaak zelf het initiatief nemen bij het zoeken naar werk. Zij namen gemiddeld een afwachtender houding aan en waren minder exploratief ingesteld dan de ongeorganiseerden.

Vraagt men naar de wijze, waarop men indertijd van het havenwerk heeft gehoord, dan blijkt dit opnieuw. De georganiseerden waren in groter aantal afhankelijk geweest van het G.A.B. (22-29) of van wervingsavonden van de bedrijven (30-36). De ongeorganiseerden daarentegen hadden zich meer verlaten op familieleden (17-25), op mensen die al bij een bedrijf werkten waarop zij het oog hadden laten vallen (34-38) en op advertenties en aanplakbiljetten (7-11). Alhoewel ook hier dubbeltellingen zijn geregistreerd, kan men toch het beeld van het gemiddeld passiever vakbonds lid nog duidelijk herkennen.

De oriëntatie op de arbeidsmarkt is dus verschillend, al naar men

lid is van een vakorganisatie of niet. Bij de antwoorden, die werden gegeven op de vraag, waarom men indertijd het havenwerk heeft gekozen, blijkt dit eveneens. De voornaamste argumenten voor deze beslissing waren volgens de ondervraagden:

TABEL 2: de voornaamste reden voor het kiezen van havenwerk. In procenten.

	georganiseerden	ongeorganiseerden
de beloning	32	43
er was geen ander werk	25	14
vast werk	13	13
buitenlucht, niet in de fabriek	8	9
goed, afwisselend, aantrekkelijk werk	6	6
niet in de landbouw	4	5
overig	13	14
weet niet/geen antwoord	1	1
aantal ondervraagden (= 100%)	199	110

Ondanks een desbetreffend verzoek van de interviewer, heeft een aantal van de ondervraagden toch meer dan één reden opgegeven, zodat het totaal meer is dan 100 procent. Niettemin kunnen ook in deze lijst een aantal van de kenmerkende verschillen worden teruggevonden, die tussen de twee groepen al meermalen zijn geconstateerd. Voor meer ongeorganiseerden dan georganiseerden zijn de economische voordelen van het werk in de haven bij hun beslissing van doorslaggevend betekenis geweest. Zij stonden indertijd onder een minder grote financiële pressie dan hun georganiseerde collega's, zodat zij ook in een groter aantal een zekere vrijheid van keuze tot gelding konden brengen. Het relatief zware accent van de georganiseerden op het ontbreken van andere beroepsalternatieven spreekt in dit opzicht duidelijke taal. Uiteraard is het van belang te beklemtonen, dat deze subjectieve uitlatingen in overeenstemming zijn met het verschil in werkloosheidservaring van de beide groepen.

Nu kan bij deze beslissing uiteraard het tijdstip een rol spelen, waarop men voor een dergelijke keuze komt te staan. In dit opzicht zijn er inderdaad enkele verschillen. Er hebben zich twee grote aanmeldingsgolven voorgedaan: in de jaren 1956-1957 en in de jaren 1959-1960. In de eerste periode hebben zich relatief meer vakbondsleden aangemeld (44-40), doch in de tweede periode relatief meer ongeorganiseerden (43-49). De verschillen betreffen echter slechts enkele procenten. Bovendien is de marktsituatie te Tholen — voor zover kan worden beoordeeld aan de hand van de werkloosheidscijfers — vrijwel gelijk gebleven. De verschillen tussen georganiseerden en ongeorganiseerden kunnen daarom niet worden verklaard uit het feit, dat zij hun beslissingen moesten nemen in een opvallend andere marktsituatie. Deze factor kan dus verder buiten beschouwing blijven.

Tot zover de beslissing om in de haven te gaan werken. In deze

gegevens is een algemene lijn te onderkennen. De leden van een vakbond vertonen een traditioneler instelling. Zij waren ten tijde van hun keuze voor het havenwerk sterker georiënteerd op de plaatselijke arbeidsmarkt. Aangezien dit een uitermate riskante markt was, ondervonden meer vakbondsleden dan ongeorganiseerden hiervan de nadelige gevolgen. Het lidmaatschap van een vakorganisatie schijnt een beschermende, verzekerende functie te hebben in dit gebied. De ongeorganiseerde arbeiders waren in groter aantal geneigd tot het nemen van initiatieven bij het zoeken van werk, waardoor voor hen het lidmaatschap van een vakbond minder dringend lijkt te zijn. Het is interessant na te gaan, of deze hypothese enige ondersteuning vindt in dat deel van het materiaal, dat betrekking heeft op de waarneming van de tegenwoordige markt.

3. DE BEOORDELING VAN DE HUIDIGE MARKTSITUATIE

Het oordeel over de momentele stand van zaken op de arbeidsmarkt valt eigenlijk in twee onderdelen uiteen. Eerstens kan men de houding nagaan ten opzichte van de tegenwoordige werkzaamheden. Vervolgens kan men informeren naar de beroepsalternatieven, die men thans meent waar te nemen, alsmede naar het oordeel daarover. Met betrekking tot de waardering voor het havenwerk geeft de volgende tabel een beeld:

TABEL 3: *de vergelijking tussen havenwerk en andere werkzaamheden. In pct.*

	georgani- seerden	ongeorga- niseerden
ik vind het prettig om in de haven te werken	60	58
haven- of ander werk blijft gelijk	26	20
ander werk is aantrekkelijker dan havenwerk	14	22
aantal ondervraagden (= 100%)	199	110

Het werk in de haven blijkt dus voor meer ongeorganiseerden dan georganiseerden negatieve associaties op te roepen. Voor hun oordeelsvorming wordt echter waarschijnlijk door beide groepen een andere serie maatstaven gehanteerd. In het bijzonder wanneer men informeert naar de prettigste en de slechtste kant van het havenwerk, springt dit duidelijk in het oog. Voor de georganiseerden bestond de prettigste kant van hun werk minder in de aard van het werk (4-10), minder ook in het loon (20-34), maar meer in de afwisseling bij het werk en in de drukte van de schepen (35-25). Bij de slechtste kant van het havenwerk daarentegen werd door de georganiseerden meer nadruk gelegd op de reisduur en de afstand (28-23) meer op het nachtwerk (10-4), doch juist minder op de ruwe

sfeer bij de onderlinge verhoudingen (0-4) en op het gevaar bij het werk (0-6). De overige verschillen tussen beide groepingen zijn niet of nauwelijks van betekenis.

Ietwat gechargeerd zou men kunnen zeggen, dat voor de ongeorganiseerden de ruil van prestatie tegen loon zwaarder weegt bij hun oordeel over hun tegenwoordig werk. De vakbondsleden schijnen evenwel relatief meer gewicht toe te kennen aan de overige aspecten van arbeid en arbeidssituatie. Voor hen is blijkbaar niet de ruil als zodanig, in zijn meest enge betekenis, van belang. Ook de consequenties van werkzaamheden op een grote afstand en in een vreemde omgeving worden door hen meer in hun oordeelsvorming betrokken. Het lijkt op grond van deze gegevens aannemelijk, dat de bij de ongeorganiseerden veelvuldig voorkomende loongevoeligheid samenhangt met hun negatiever waardering van het havenwerk.

De houding van de georganiseerden ten opzichte van hun werk kan nog op een andere wijze worden getoetst. Aan de respondenten is namelijk ook gevraagd of zij hun zoons het werk in de haven zouden aanraden als beroep. Bij de beantwoording demonstreerden de gehuwde vakbondsleden weliswaar niet hun positiever instelling (31-36), doch bij de toelichting op hun antwoord waren de verschillen weer wel opvallend. Georganiseerden en ongeorganiseerden bleken het nagenoeg eens over de aantrekkelijkheid van het werk (11-12), evenals over de noodzaak van promotiemogelijkheden (4-5). De georganiseerden hechtten minder waarde aan het loon (4-7), doch brachten het dwangelement, de noodsprong sterker naar voren (5-0). Deze gegevens hebben alleen betrekking op de gehuwden, doch zij bevestigen reeds eerder gevonden tendenties. Er bestaat meer kans dat men traditionele voorkeuren met betrekking tot het marktgedrag aantreft bij de vakbondsleden, dan bij hun ongeorganiseerde collega's. Deze verschillen nemen overigens niet weg, dat de pendelafstand als zodanig door de meeste ondervraagden als een onaantrekkelijke consequentie van hun werk werd gezien. Een meerderheid bleek bereid werk dichterbij huis te aanvaarden, indien dit hetzelfde loon zou opleveren:

TABEL 4: *de bereidheid dichterbij huis te werken voor hetzelfde loon. In pct.*

	georganiseerden	ongeorganiseerden
wil dichterbij huis werken	70	64
dat hangt ervan af	9	16
wil niet dichterbij huis werken	20	17
w.n./g.a.	1	3
aantal ondervraagden (= 100%)	199	110

De georganiseerden zijn duidelijk meer bereid het havenwerk op te

geven voor een andere werkkring. Opmerkelijk is echter vooral de voorzichtigheid van meer ongeorganiseerden. Bij hen zijn immers de categorieën 'dat hangt ervan af' en 'weet niet-geen antwoord' relatief zwaarder bezet dan bij de georganiseerden. Zij stellen kennelijk nog een aantal andere eisen. Uit de gegeven toelichting kan men o.a. opmaken, dat zij een grotere waarde hechten aan vast werk. Er blijven dus wel economische factoren een rol spelen, doch die omvatten meer dan alleen de hoogte van het loon.

De andere oplossing voor het pendelprobleem is verhuizen naar Rotterdam. Beide groepen waren op dit punt nagenoeg even negatief ingesteld (86-84). Typischer zijn echter weer de argumenten, die men voor zijn afwijzende houding aanvoerde. Meer georganiseerden brachten traditionele redenen naar voren in de trant van: kan daar niet wennen, ben hier geboren en getogen, te druk in de stad, voor vrouw of familie zou dit bezwaren opleveren e.d. (73-61). Meer ongeorganiseerden daarentegen wezen op de hoogte van de huren in de stad als grond voor hun afwijzing (10-17). De pendel heeft blijkbaar in menig opzicht een traditiebewarende functie, waardoor meer vakbondsleden, ondanks de erkenning van een aantal bezwaren, toch aan de voortzetting daarvan de voorkeur geven. Iedere verandering in de huidige situatie, die een vrij grote ingreep zou betekenen in de bestaande omstandigheden, wordt door meer leden dan niet-leden daarom afgewezen. De pendel is een geïsoleerd verschijnsel, dat beperkt blijft tot de arbeids sfeer. Zolang deze toestand wordt gehandhaafd, bestaat er geen aanleiding tot veranderingen.

Deze houding wordt versterkt door de waarneming van de beroepsalternatieven. Minder georganiseerden menen immers, dat er thans nog werk is te vinden (47-63). Van degenen, die nu andere mogelijkheden op de arbeidsmarkt waarnamen, zag van beide groepen de meerderheid deze buiten Tholen (85-88). De vakbondsleden zien weliswaar iets meer mogelijkheden in de streek zelf, doch de plaatselijke arbeidsmarkt is voor beide groepen kennelijk van weinig betekenis meer (11-8).

Overigens impliceert dit allerminst, dat daardoor de gevoelens van onzekerheid bijzonder groot zouden zijn. In beide groepen is een ruime meerderheid van mening, dat zij niet zonder werk zullen komen (77-76). Interessant zijn echter de redenen, die men opgeeft voor dit oordeel. Van degenen die menen dat zij niet werkloos zullen worden, brengen de ongeorganiseerden sterker het vertrouwen in de algemene marktsituatie op de voorgrond. Opmerkingen als 'ik heb mijn handen bij me', 'er is overal werk', 'je kan overal terecht' en 'ik kan weer terug naar mijn oude werk' kwamen meer bij de niet-leden dan bij de leden voor (35-51). Voor de georganiseerden is daarentegen de situatie in de haven zelf van groter betekenis. Zij richten zich blijkbaar meer op de gang van zaken op een be-

perkte arbeidsmarkt, zoals opmerkingen aantonen als 'er is een tekort aan mensen in de haven' en 'er komen steeds meer schepen binnen' (53-49). Het waarnemingsgebied van de ongeorganiseerden is groter, omvat potentieel meer mogelijkheden, dan dat van de vakbondsleden. Uit de omstandigheid dat niettemin beide groepingen overwegend geen vrees voor werkloosheid tonen, zou men misschien kunnen afleiden, dat de georganiseerden gemakkelijker te overtuigen zijn van de sterkte van hun marktpositie. Hoe dit evenwel ook zij, de weinig exploratieve instelling van meer georganiseerden dan ongeorganiseerden wordt door deze gegevens nogmaals bevestigd. De gunstige marktsituatie, althans de mening dat die zou bestaan, betekent echter ook dat men zijn voorkeuren sterker kan laten spreken. De afwijzing van fabrieksarbeid was misschien daarom in beide groepen zeer markant:

TABEL 5: *de bereidheid tot fabriekswerk voor hetzelfde loon. In procenten.*

	georgani- seerden	ongeorga- niseerden
bereid tot werk in een fabriek	21	28
dat hangt ervan af	2	4
niet bereid tot werk in een fabriek	76	65
weet niet/geen antwoord	1	3
aantal ondervraagden (= 100%)	199	110

Niettemin is het opmerkelijk dat onder de ongeorganiseerden minder afwijzers werden aangetroffen, terwijl bij hen tevens meer respondenten waren, die voorzichtiger, meer in conditionele termen antwoorden. Ook in dit geval bracht de toelichting van ondervraagden een aantal interessante punten aan het licht. Ditmaal treffen echter niet de verschillen, maar de overeenkomsten. Van degenen die de fabrieksarbeid afwezen, waren georganiseerden en ongeorganiseerden gelijkelijk overtuigd van de nadelen van het ongezonde, benauwde binnenwerk (87-88) en van de onaantrekkelijkheid van de monotonie, de lopende band, het gebrek aan vrijheid e.d. (13-12). Beide groepen streven dus, ook de analyse van de aanvaarding van fabrieksarbeid geeft hiervoor sterke aanwijzingen, naar een zekere continuïteit van arbeid en arbeidssituatie. Zowel bij de vakbondsleden als bij hun ongeorganiseerde collega's zijn met andere woorden sterke traditionele impulsen werkzaam. Binnen deze grenzen blijken echter de niet-leden meer initiatieven te ontplooiën. Zij richten zich op een ruime arbeidsmarkt, die zij met relatief zakelijker criteria aftasten. Als gevolg daarvan voelen zij zich minder aangewezen op het havenwerk.

Bij het overzien van deze gegevens dringt zich opnieuw de beschermende, verzekerende functie op van het vakbondslidmaatschap voor deze arbeiders. Vermoedelijk heeft deze functie niet zozeer betrekking op de arbeidsmarkt, dan wel op de onderneming. Het gedrag

en de voorkeuren van de vakbondsleden zijn immers niet primair gericht op de arbeidsmarkt, waar alternatieven tegen elkaar kunnen worden afgewogen. Hun streven lijkt er relatief meer op gericht te zijn, juist deze markt te vermijden. Zij zijn meer geïnteresseerd in de markt voor stuwadoorsdiensten, de markt van de ondernemer dus, die hen naar zij menen te constateren, zekerheid geeft dat zij voor de onderneming onmisbaar blijven. Anders gesteld: het vakbondslidmaatschap heeft bij deze groep arbeiders weliswaar een beschermende, verzekerende functie, doch die moet meer in de eerste plaats begrijpen in het kader van een markt-ontwijkende oriëntatie ⁹). Het spreekt vanzelf dat dit slechts relatieve verschillen zijn en geen absolute tegenstellingen.

4. ENIGE AFSLUITENDE OPMERKINGEN

Dit artikel heeft uitdrukkelijk verkennende bedoelingen. Daarom heeft het weinig zin, nogmaals de voornaamste conclusies samen te vatten. Een slotcommentaar is echter wel op zijn plaats. Vanuit een bepaalde gezichtshoek — namelijk de houdingen van de betreffende arbeiders — zijn de functies van de vakorganisaties bestudeerd. Deze aanpak is vanzelfsprekend niet geëigend alle functies van de Nederlandse vakbeweging op het spoor te komen. Daartoe zouden verschillende methoden naast elkaar moeten worden aangewend.

Niettemin heeft deze benadering, zelfs indien toegepast op een klein gebied, enkele interessante inzichten opgeleverd. De specifiek-locale functies van het vakbondslidmaatschap bleken vrij systematisch in het materiaal aanwezig. Het marktgedrag van de vakbondsleden verraadt een traditioneler instelling, hetgeen in een werkloosheidsgebied onvermijdelijk grote risico's met zich brengt. De beschermend-verzekerende functie van de bonden past geheel in dit beeld, daar zij als service-verlenende instantie kunnen bijdragen tot de dekking van het risico. Hier ligt overigens een veel breder probleem, dat verder onderzoek verdient. Reeds meermalen is elders geconstateerd, dat vakbondsleden een positiever instelling hebben ten opzichte van hun werk. Mede in verband met hetgeen over de Thoolse pende-laars werd vastgesteld, roept dit een algemener vraagstelling op. Kan men stellen, dat vakbondsleden veelal tot een aanvaardender, berustender houding neigen, en kan men dit geheel of gedeeltelijk aan de invloed van de vakorganisaties toeschrijven? Selecteert een vakorganisatie uit een markt vooral degenen, die om de een of

⁹ Deze relatie tussen vakbeweging enerzijds en arbeidsmarkt en onderneming anderzijds is indertijd sterk beklemtoond door: G. Briefs, 'Gewerkschaftswesen und Gewerkschaftspolitik', in: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, IV, 1927, 1108—1150.

andere reden bescherming behoeven? Hangt deze behoefte aan bescherming samen met een markt-ontwijkende houding? Voor de lokale functies van een vakbond zou het antwoord op deze vragen interessante gegevens kunnen verschaffen. Zulk een onderzoek zou bovendien belangwekkende inzichten kunnen opleveren over een veel omvattender vraagstuk: de legitimering van de bestaande sociaal-economische orde bij de werknemers.

Opmerking verdient echter anderzijds, dat de specifiek-locale functies van het vakbondslidmaatschap geen groot gewicht mag worden toegekend. De verschillen tussen georganiseerden en ongeorganiseerden waren bijna nooit van overwegend belang. Zelfs in een tamelijk extreme situatie zegt het lidmaatschap maar weinig over de algemene instelling van ondervraagden. Dit is te opvallender, omdat, gemeten aan het vergaderbezoek, bijna 40 procent van de leden tot de participanten behoort ¹⁰). Een werkloosheidsdreiging voert blijkbaar wel tot een hoge organisatie- en participatie-graad, doch deze dragen op hun beurt slechts weinig bij tot grote verschillen in markt-oriëntatie tussen leden en niet-leden. Misschien moet men stellen, dat een vakorganisatie maar een geringe invloed heeft op de bereidheid tot marktverkenning van de leden, zodat het lidmaatschap voornamelijk een potentiële claim op een dienstverleningsinstituut vertegenwoordigt in geval moeilijkheden dreigen.

Daarmee is evenwel nog geen recht gedaan aan de centrale functies van de vakbeweging. Deze zijn waarschijnlijk veel invloedrijker. Uit de gegevens krijgt men namelijk de indruk, dat de algemene situatie op de arbeidsmarkt, dus het grote aanbod van werkgelegenheid, voor het marktgedrag van meer betekenis is geweest. Op zichzelf behoeft het weinig verwondering te wekken, dat een grote vraag naar arbeid voor het marktgedrag ingrijpende consequenties kan hebben. Deze samenhang verdient echter toch een verder commentaar, indien men mag aannemen dat de vakbeweging effectieve invloed heeft op de economische politiek. Aangezien de volledige werkgelegenheid als een van de voornaamste doeleinden van het economisch overheidsbeleid wordt beschouwd, draagt de vakbeweging dan immers indirect bij tot de vormgeving aan het marktgedrag van de werknemers. Uiteraard heeft men hierbij nauwelijks nog het oog op de activiteiten van de afzonderlijke bonden, doch veel meer op de bestuurlijke functies van de vakcentrales. Deze centrale functies van de vakbeweging beduiden echter, dat hij een status-toewijzende instantie is geworden, die de consumptie-mogelijkheden van de werknemers meebepaalt. Wat in oorsprong de verdediger was van particularistische groepsbelangen, is nu in een aantal opzichten onderdeel geworden

¹⁰ Bij de analyse van het materiaal werden ook de verschillen tussen participanten en non participanten in de beschouwing betrokken. Aangezien hieraan weinig nieuwe gezichtspunten konden worden ontleend, hebben wij deze gegevens verder buiten beschouwing gelaten in dit artikel.

van bestuursorganen, die tot taak hebben uiteenlopende belangen tegen elkaar af te wegen. Hieruit mag men niet concluderen, dat de werknemersbelangen zouden worden verwaarloosd. Zij komen echter in een geheel ander licht te staan, indien men ze doelbewust afweegt tegen andere belangen. Er ontstaat zo een sfeer, waar standsbelangen, in de vorm van gelijke rechten en aanspraken voor iedere groep, meer gewicht in de schaal leggen dan klassebelangen, welke een strijdbare concentratie op de eigen voordelen impliceren. In de overleg-, doch sterker nog in de bestuursituatie, ontkomt de vakbeweging er niet aan, dat hij zich in toenemende mate van de klassebelangen distantieert. Niet dat deze geheel uit het gezichtsveld verdwijnen, want antagonistische houdingen zijn blijven bestaan. Aan de standsbelangen wordt echter meer aandacht besteed dan voorheen. Wellicht is het daarom beter in dit geval niet van een overgangssituatie te spreken, maar van een précair balanceren tussen twee oriëntaties, die beide een functionele betekenis hebben in de huidige sociaal-economische structuur. ¹¹⁾

Tegen deze achtergrond gezien kan men stellen, dat de vakbeweging een ontwikkeling heeft doorgemaakt van klasse-organisatie naar standsorganisatie. Als gevolg daarvan is tevens de verhouding van lid en organisatie, vooral op die terreinen waar zich de vakcentrales bewegen, ingrijpend veranderd. Voor zover bestuurlijke functies in het geding zijn, heeft deze relatie namelijk hiërarchische trekken aangenomen. Voor een niet onaanzienlijk deel heeft de ongerustheid over de macht van de vakbeweging juist betrekking op deze verandering ¹²⁾. Vanzelfsprekend zouden deze ontwikkelingen, niet in het minst om hun sociaal-politieke betekenis, een uitermate belangrijk veld van verder onderzoek kunnen zijn.

De vakbeweging is het resultaat van een imposant ontwikkelingsproces. Zijn groei tot een van de machtscentra in de moderne samenleving vraagt echter om hernieuwde bezinning. Men kan niet eenvoudig de historische functies als toepasselijk voor de huidige omstandigheden verklaren. De nauwelijks-gedulde emancipatiebeweging bestaat niet meer. Thans kan men nog het duidelijkst een onderhandelingspartner waarnemen, die een mede-beslissingsrecht heeft verworven in de centrale decisie-structuur van de samenleving. Discussie over de functies van de vakbeweging heeft dus goed

¹¹ Een Engels auteur spreekt van de 'consultative status' van de vakorganisaties in de 'quasi-corporate structure' van de Engelse samenleving van 1940—1958. Misschien zou een dergelijk uitgangspunt voor de analyse van de Nederlandse situatie eveneens vruchtbaar kunnen zijn. Zie: F. Bealy and S. Parkinson, *Unions in prosperity*, 1960, 9—33.

¹² Deze ongerustheid heeft in die landen, waar een zeer ongelijke machtsverdeling was ontstaan, tot een serie rechtsmaatregelen geleid. Een beeld hiervan geeft de interessante rechtsvergelijkende studie van: J. R. Grodin, *Union government and the law: British and American experiences*, 1961.

zin. Daarbij dient men echter te waken voor toevallige ervaringen of incidentele waarnemingen, want dan blijft men licht steken in ideologische redeneringen. Systematisch onderzoek van de belangrijkste vraagstukken, mits de resultaten volledig worden gepubliceerd, is daarom wenselijk. De publieke meningsvorming over een belangrijk onderwerp zou daarmee ten zeerste gebaat zijn.

IDEOLOGIE EN POLITIEK IN NEDERLAND

door R. KROES

I. HET BEGRIP IDEOLOGIE

Even modieus als de discussie is rond het probleem of men kan spreken van een ontideologisering van de politiek, is het standpunt, dat men daarvan kan spreken. Amerikaanse auteurs als Daniel Bell in zijn boek *The end of ideology* en Seymour Martin Lipset in het slothoofdstuk van zijn boek *Political Man* laten zich in die zin uit. Het modieuze schuilt daarbij voornamelijk in de onuitgesproken opvatting van wat ideologie is. Wil men het met de auteurs eens zijn, dan dient men onder ideologie iets te verstaan als politiek pathos, een emotioneel hoogtij, wat, om een voorbeeld te noemen, blijken mag uit een citaat uit Lipset: *The democratic class struggle will continue, but it will be a fight without ideologies, without red flags, without May Day parades.*¹⁾

Daarmee is bij voorbaat een parti pris in de discussie toegelaten en is het wezenlijk discutabele erbuiten gelaten. Iedere gedachtenwisseling omtrent een ontideologisering van de politiek zal uitdrukkelijk moeten vaststellen wat men onder ideologie dient te verstaan. Een mogelijke definitie is de volgende:

een ideologie is ieder gesystemiseerd voorstellingencomplex omtrent de werkelijkheid voorzover het verbonden is met waarde-oordelen.

Een dergelijke omschrijving staat de volgende kanttekeningen toe.

¹ Seymour Martin Lipset, *Political Man, the social bases of politics*, London, 1960; blz. 408.